

ห่วงโซ่คุณค่าการเกษตรที่สนับสนุนโดยชุมชน
กรณีศึกษา: กลุ่มเกษตรกร “โครงการผักประสานใจ” อำเภอด่านช้าง จังหวัดสุพรรณบุรี
Value Chain of Community Supported Agriculture
Case Study: A Farmer Group “Pak pra sarn jai” Project Dan Chang District,
Suphan Buri Province

อนุรักษ์ ปานสีดา¹
Anurak Panseedum¹

บทคัดย่อ

การศึกษานี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวิธีการดำเนินงานของกลุ่มเกษตรกร “โครงการผักประสานใจ” ที่นำแนวคิดของการเกษตรที่สนับสนุนโดยชุมชนมาประยุกต์ใช้ ศึกษาแรงจูงใจในการเข้าร่วมโครงการ และความพึงพอใจของสมาชิกที่มีต่อการเข้าร่วมโครงการ เพื่อนำมาเป็นข้อมูลในการวิเคราะห์และสรุปถึงปัจจัยที่ทำให้โครงการฯ สามารถดำเนินงานได้ประสบความสำเร็จ และดำเนินงานมาจนถึงปัจจุบัน การศึกษาในครั้งนี้ทำการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยใช้แบบสัมภาษณ์สำหรับเก็บข้อมูลในส่วนของ การเกิดและการดำเนินงานของโครงการฯ ซึ่งจะทำให้การเก็บข้อมูลจากผู้นำของโครงการฯ และใช้แบบสอบถามในการเก็บรวบรวมข้อมูลในประเด็นแรงจูงใจในการเข้าร่วม และความพึงพอใจที่มีต่อการเข้าร่วมกลุ่มจากกลุ่มตัวอย่างของสมาชิกผู้ให้การสนับสนุนโครงการฯ

ผลการศึกษตามวัตถุประสงค์พบว่าในการดำเนินงานของโครงการฯ มีการดำเนินงานเป็นไปตามหลักของการเกษตรที่สนับสนุนโดยชุมชน และมีกิจกรรมในการสร้างมูลค่าเพิ่มแก่ผลิตภัณฑ์ครบตามหมวดกิจกรรมของห่วงโซ่คุณค่า สำหรับแรงจูงใจพบว่า การมีส่วนช่วยลดมลพิษจากการใช้สารเคมีในการทำเกษตร และการสามารถทราบถึงแหล่งที่มาที่ไปของผักที่บริโภคเป็นแรงจูงใจที่สำคัญที่สุดในระดับเท่ากันทั้งสองประเด็น ส่วนความพึงพอใจที่สมาชิกมีต่อโครงการพบว่า รูปแบบและวิธีการที่ใช้ในการเพาะปลูกด้วยระบบเกษตรอินทรีย์ เป็นประเด็นที่สมาชิกมีความพึงพอใจมากที่สุด ปัจจัยที่เป็นองค์ประกอบที่ทำให้โครงการประสบความสำเร็จและดำเนินการต่อเนื่องมาได้จนถึงปัจจุบันประกอบด้วย 5 ปัจจัย ได้แก่ รูปแบบในการรวมกลุ่มที่เกิดขึ้นจากความต้องการของเกษตรกร การกำหนดและเลือกใช้หลักในการดำเนินงานของกลุ่มที่มีศักยภาพ การเลือกดำเนินกิจการตามแนวโน้มความเป็นไปของตลาด การมีกิจกรรมในการดำเนินงานที่ช่วยสร้างมูลค่าเพิ่มให้แก่สินค้าครบองค์ประกอบของกิจกรรมตามห่วงโซ่คุณค่า และความสามารถในการตอบสนองความต้องการของสมาชิก

คำสำคัญ : ห่วงโซ่คุณค่า การเกษตรที่สนับสนุนโดยชุมชน

ABSTRACT

The objectives of this study are to explore the work of a farmer group under the “Pak Pra Sarn Jai” project, which brings the concept of community supported agriculture into operation. To study the

¹ ภาควิชาเศรษฐศาสตร์สหกรณ์ คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตบางเขน กรุงเทพฯ 10900

Department of Cooperatives, Faculty of Economics, Kasetsart University, Bangkhen Campus, Bangkok 10900

motivation and satisfaction of the project members in regard to their participation. This is in order to be used as information in analyzing and concluding factors enabling the achievement and continuity of the project. The data in this study was collected through a questionnaire detailing project formulation and implementation by interviewing the project manager and a sample group of the project's supporting consumers to find out information about their motivation and satisfaction

This study found that the work of this project is in accordance with the community- supported principle having value-adding activities to the products which fulfils the value chain model. It is found that being a part in reducing pollution caused by chemical used in farming and knowing the origin of vegetables they consume are equally important in terms of motivation. As for the satisfaction of the project members, it is found that the model and method used in plantation (organic farming system) satisfied them the most. When the findings from this study are taken into account with respect to the objective, 5 factors enabling the achievement and continuity of this project can be derived as follows; I) the grouping is due to the needs of the farmers; II) the determination and selection of potential principles to be used in executing the project; III) the selection of activities by following the market trend; IV) activities which help in adding value to the products, fulfilling elements of activities according to the value chain model; V) the ability to respond to the needs of the project members.

Keywords : value chain, community supported agriculture

E-mail : Bboy_t29@hotmail.com

คำนำ

การเกษตรที่สนับสนุนโดยชุมชน เป็นแนวคิดที่เกิดขึ้นจากการให้ความสำคัญกับความปลอดภัยด้านอาหารของผู้บริโภค และการมุ่งแสวงหาความมั่นคงทางเศรษฐกิจในการประกอบอาชีพทางการเกษตรของเกษตรกร จากความต้องการของทั้งสองฝ่ายที่สอดคล้องกันทำให้ทั้งสองฝ่ายเกิดความร่วมมือ เพื่อตอบสนองความต้องการซึ่งกันและกัน โดยรูปแบบการดำเนินงานจะเป็นไปในลักษณะที่มีการติดต่อโดยตรงระหว่างเกษตรกรผู้ผลิตและผู้บริโภค เพื่อสร้างความมั่นคงในระบบอาหาร โดยเฉพาะระบบอาหารในท้องถิ่น สำหรับการดำเนินงานของการเกษตรที่สนับสนุนโดยชุมชนผู้บริโภคที่เข้ามาเป็นสมาชิกต้องทำการจ่ายเงินล่วงหน้าเพื่อเป็นค่าดำเนินงานในการเพาะปลูกของเกษตรกรในช่วงต้นฤดูเพาะปลูกตามจำนวนที่ตกลงไว้ สำหรับให้เกษตรกรนำไปใช้เป็นทุนในการซื้อปัจจัยการผลิต และเป็นค่าแรงในการเพาะปลูกของเกษตรกร โดยในการจ่ายเงินล่วงหน้าของผู้บริโภคจะเป็นการร่วมรับความเสี่ยงในการผลิตของเกษตรกรอันเป็นผลจากปัจจัยแวดล้อมทางธรรมชาติ รวมถึงช่วยจัดปัญหาในเรื่องการตลาดแก่เกษตรกร สำหรับสิ่งที่ผู้บริโภคจะได้รับเป็นการตอบแทน คือ ผลผลิตในฤดูเพาะปลูกนั้นๆ เป็นรายสัปดาห์หรือตามข้อตกลงที่มีการพูดคุยกันไว้ รวมถึงการรู้ถึงที่มาที่ไปของอาหารที่บริโภค และนอกจากนั้นแนวทางของการเกษตรที่สนับสนุนโดยชุมชนยังได้มีการดำเนินกิจกรรมในการส่งเสริมความสัมพันธ์ระหว่างผู้บริโภคและเกษตรกร โดยการจัดกิจกรรมให้ผู้บริโภคได้มีโอกาสช่วยงานฟาร์มและกิจกรรมที่เป็นการเสริมสร้างความรู้แก่ผู้บริโภค

จากลักษณะในการดำเนินงานของการเกษตรที่สนับสนุนโดยชุมชนเห็นได้ว่า สมควรจะนำมาเป็นทางเลือกหนึ่งในการแก้ปัญหาความความมั่นคงทางเศรษฐกิจในหมู่เกษตรกร ซึ่งเป็นประชากรส่วนใหญ่ของประเทศที่ต้องประสบกับปัญหาในเรื่องเงินลงทุน ปัญหาความเสี่ยงภัยในการประกอบอาชีพอันเกิดจากสภาพดินฟ้าอากาศ และปัญหาในเรื่องของการตลาด นอกจากนี้ยังสามารถช่วยบรรเทาปัญหาในส่วนของความวิตกกังวลในความปลอดภัยในอาหารที่บริโภคของผู้บริโภคที่ให้ความสำคัญกับสุขภาพ ซึ่งนับวันจะมีแนวโน้มสูงขึ้น

ด้วยแนวคิดของการเกษตรที่สนับสนุนโดยชุมชนที่สามารถสร้างประโยชน์ให้แก่เกษตรกรผู้ผลิต รวมถึงผู้บริโภคที่เข้าร่วม ซึ่งทางกลุ่มเกษตรกร “โครงการผักประสาธน์ใจ” ได้นำมาประยุกต์ใช้เป็นแนวทางในการดำเนินงาน ทำให้ผู้วิจัยเกิดความสนใจที่จะศึกษาถึงปัจจัยที่ส่งผลให้การดำเนินงานของกลุ่มเกษตรกรสามารถดำเนินงานได้ประสบความสำเร็จและสามารถดำเนินงานได้อย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน

อุปกรณ์และวิธีการ

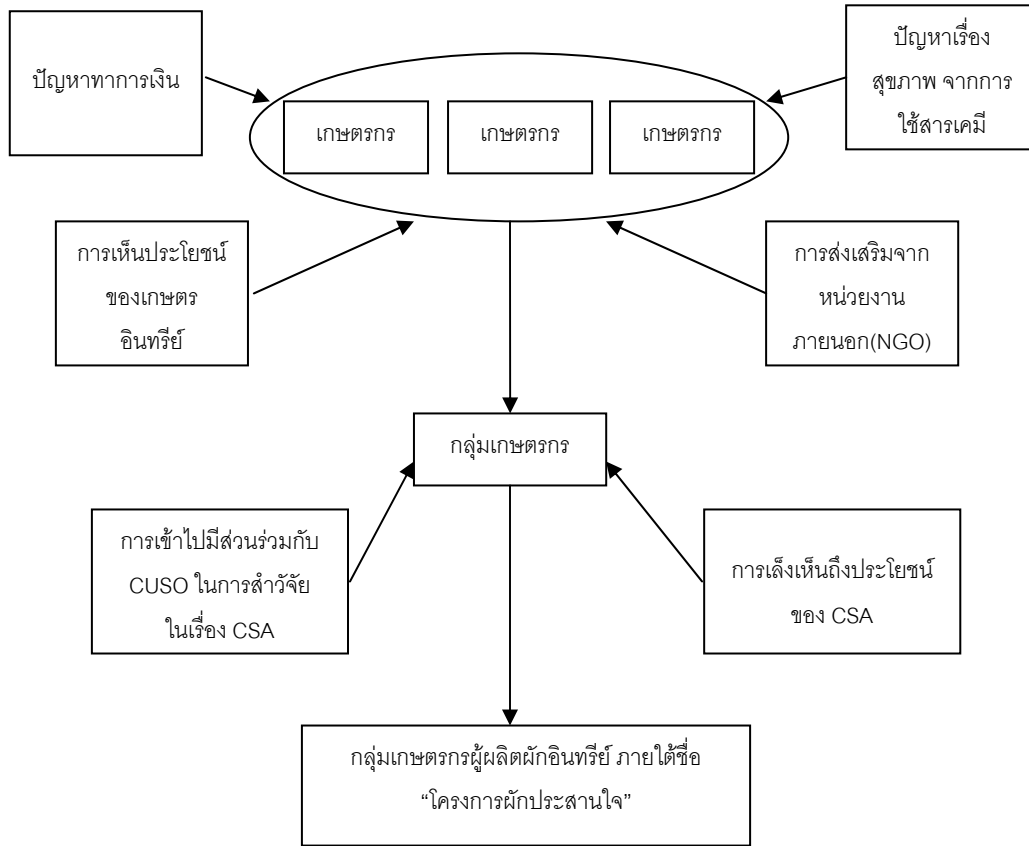
เพื่อให้ศึกษาเป็นบรรลุตตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ จึงทำการเก็บรวบรวมข้อมูลปฐมภูมิ โดยใช้แบบสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้างเป็นเครื่องมือในการเก็บข้อมูลในประเด็นของการเกิดโครงการฯและการดำเนินงานของโครงการฯ และใช้แบบสอบถามสำหรับการรวบรวมข้อมูลในประเด็นของแรงจูงใจ และความพึงพอใจของสมาชิกที่เข้าร่วมโครงการฯ สำหรับข้อมูลทุติยภูมิทำการรวบรวมจากเอกสาร สิ่งพิมพ์ สื่ออิเล็กทรอนิกส์ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนข้อมูลที่หน่วยราชการและเอกชนได้จัดทำไว้ การวิเคราะห์ข้อมูลเนื่องด้วยข้อมูลปฐมภูมิที่ใช้มาจากแหล่งข้อมูล 2 แหล่ง การวิเคราะห์จึงมีความแตกต่างกันโดยมีรายละเอียดสำหรับการวิเคราะห์แต่ละแหล่งข้อมูล ดังนี้ ใช้การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงพรรณนา (Descriptive Analysis) เพื่อทำการอธิบายถึงสาเหตุของการเกิดโครงการฯ และขบวนการและขั้นตอนในการดำเนินงานของตัวโครงการฯ ใช้การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงพรรณนา (Descriptive Analysis) เพื่อทำการอธิบาย และใช้สถิติเชิงพรรณนา (Descriptive Statistics) ได้แก่ ค่าร้อยละ (Percentage) ค่าเฉลี่ย (Mean) ประกอบการอธิบายเปรียบเทียบข้อมูลทั่วไป พฤติกรรมการซื้อผัก แรงจูงใจที่มีผลต่อการเข้าร่วมโครงการ และความพึงพอใจที่มีต่อโครงการฯ ของผู้บริโภคที่ให้การสนับสนุนโครงการฯ

ผลการทดลองและวิจารณ์

1. ตัวโครงการ

การเกิด “โครงการผักประสาธน์ใจ” พบว่ามีจุดเริ่มต้นจากโครงการพัฒนาระบบนิเวศเกษตรกรรม และอนุรักษ์พันธุ์พืช ซึ่งเป็นองค์การพัฒนาเอกชน ที่พยายามศึกษาค้นคว้าและหาวิธีการทำการเกษตรในรูปแบบเกษตรอินทรีย์ โดยประสานความรู้จากทั้งภาคทฤษฎีและปฏิบัติเข้าด้วยกัน จากการทำงานของโครงการจึงทำให้ชาวบ้านเริ่มเห็นประโยชน์ของการทำเกษตรอินทรีย์ เพราะที่ผ่านมามีชาวบ้านหมดเนื้อหมดตัวและเสียสุขภาพไปมากกับการทำเกษตรเชิงเดี่ยว ที่ต้องใช้ปุ๋ยและยาฆ่าแมลงเป็นจำนวนมาก จึงได้เกิดการรวมตัวของชาวบ้านในปี พ.ศ. 2540 ซึ่งหันมาทำการผลิตในระบบเกษตรอินทรีย์ ต่อมาได้มีโครงการของ CUSO (Canadian University Study Oversea) ที่ต้องการเข้ามาศึกษาว่าภายใต้กรอบวัฒนธรรมสังคมแบบไทยๆ จะนำระบบสนับสนุนเกษตรอินทรีย์โดยชุมชน (Community Supported Agriculture: CSA) มาใช้ให้เกิดความสำเร็จได้หรือไม่ ทางกลุ่มได้มีส่วนร่วมในการนำ

แนวคิดของ CSA ไปช่วยขยายต่อในทุกเวทีที่มีโอกาสและด้วยประโยชน์ของแนวทางในการดำเนินงานของ CSA ซึ่งทางกลุ่มได้สังเกตเห็นจึงได้เริ่มนำแนวคิดของ CSA มาประยุกต์ใช้ในการดำเนินงานของกลุ่มอย่างจริงจังจวบจนปี 2547 โดยใช้ชื่อโครงการในรูปแบบ CSA ของกลุ่มว่า “โครงการผักประสานใจ” (ภาพที่ 1)

ภาพที่ 1 การเกิด “โครงการผักประสานใจ”

สำหรับขบวนการและขั้นตอนในการดำเนินงานของกลุ่มเกษตรกร “โครงการผักประสานใจ” พบว่าการดำเนินงานของโครงการฯ ซึ่งนำแนวความคิดของการเกษตรที่สนับสนุนโดยชุมชนมาประยุกต์ใช้เป็นแนวทางในการดำเนินงานของโครงการฯ ยังคงไว้ซึ่งการดำเนินงานที่เป็นไปตามหลักการของแนวคิดการเกษตรที่สนับสนุนโดยชุมชน อันประกอบด้วย การช่วยเหลือซึ่งกันและกัน การยอมรับในผลผลิตที่ผลิตได้ การยอมรับในการตั้งราคา ร่วมกัน การยึดหลักความเป็นเพื่อน การกระจายผลผลิตด้วยตัวเอง การจัดการด้วยแนวทางประชาธิปไตย การเรียนรู้ร่วมกันระหว่างกลุ่ม การคงไว้ซึ่งขนาดที่เหมาะสมของกลุ่ม และการรักษาไว้ซึ่งการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง นอกจากนี้พบว่าทางโครงการฯ มีกิจกรรมในการดำเนินงานครบองค์ประกอบตามแนวคิดทฤษฎีห่วงโซ่คุณค่า ซึ่งประกอบด้วยกิจกรรมหลัก (Primary activities) ได้แก่ การนำเข้าวัตถุดิบ (Inbound logistic) การปฏิบัติงาน (Operation) การนำสินค้าออก (Outbound logistic) การตลาดและการขาย (Marketing and Sale) และการบริการ (Service) และกิจกรรมสนับสนุน (Support activities) ได้แก่ โครงสร้างพื้นฐานขององค์กร (Firm Infrastructure) การบริหารทรัพยากรมนุษย์ (Human Resource Management) การพัฒนาเทคโนโลยี (Technology Development) และการจัดซื้อ (Procurement)

2. สมาชิกที่ให้การสนับสนุนโครงการฯ

จากการศึกษาพบว่าสภาพทั่วไปทางเศรษฐกิจและสังคมของกลุ่มตัวอย่างจำนวน 46 คน มีอายุอยู่ในช่วง 36 - 40 ปี เป็นส่วนใหญ่ คิดเป็นร้อยละ 30.4 รองลงมาคืออายุอยู่ที่ 46 - 50 ปี คิดเป็นร้อยละ 23.9 เป็นเพศหญิงจำนวน 40 คน คิดเป็นร้อยละ 87.0 และเป็นเพศชาย 6 คน คิดเป็นร้อยละ 13.0 มีระดับการศึกษาโดยส่วนใหญ่อยู่ในระดับ ปริญญาตรี และปริญญาโท คิดเป็นร้อยละ 47.8 เท่าๆ กัน รองลงมาคือมีการศึกษาอยู่ในระดับ มัธยมศึกษาตอนปลายหรือเทียบเท่า ประกอบอาชีพแม่บ้านเป็นส่วนใหญ่คิดเป็นร้อยละ 37.0 รองลงมาคือ ค้าขาย/ ธุรกิจส่วนตัว คิดเป็นร้อยละ 34.8 และส่วนมากมีรายได้อยู่ที่ 90,001 - 110,000 บาท ซึ่งคิดเป็นร้อยละ 39.1 รองลงมาคือ 30,001 - 50,000 บาท

พฤติกรรมการซื้อผักของกลุ่มตัวอย่างพบว่าโดยส่วนใหญ่ทราบถึงความแตกต่างระหว่าง ผักอินทรีย์ ผักไร้สาร และผักปลอดภัยจากสารพิษ คิดเป็นร้อยละ 76.1 และไม่แน่ใจถึงความแตกต่างคิดเป็นร้อยละ 23.9 ความถี่ในการประกอบอาหารเองต่อสัปดาห์กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่ประกอบอาหารอยู่ที่ 6 - 10 ครั้งต่อสัปดาห์ คิดเป็นร้อยละ 37.0 รองลงมาคือ 11 - 15 ครั้งต่อสัปดาห์และ 21 - 25 ครั้งต่อสัปดาห์ ซึ่งอยู่ที่ร้อยละ 19.6 เท่ากัน และระดับราคาของกลุ่มตัวอย่างยอมรับได้ในการซื้อผักอินทรีย์ที่สูงกว่าผักทั่วไปตามท้องตลาดที่ร้อยละ 20. โดยคิดเป็นร้อยละ 37.0 รองลงมาคือยอมให้สูงกว่าราคาทั่วไปที่ร้อยละ 30 คิดเป็นร้อยละ 34.8

แรงจูงใจที่มีผลต่อการเข้าร่วมโครงการฯ กลุ่มตัวอย่างให้ความสำคัญมากที่สุดกับประเด็น การมีส่วนร่วมช่วยลดมลพิษต่อสิ่งแวดล้อมจากการใช้สารเคมีในการทำการเกษตร และสามารถทราบถึงแหล่งที่มาที่ไปที่แน่ชัดของผักที่บริโภค ในระดับเท่าๆกัน ประเด็นที่ให้ความสำคัญรองลงมา คือ การมีส่วนร่วมช่วยเหลือและสนับสนุนการทำเกษตรในระบบอินทรีย์

ความพึงพอใจที่สมาชิกมีต่อโครงการฯ พบว่ารูปแบบและวิธีการเพาะปลูกที่ใช้ระบบเกษตรอินทรีย์ เป็นประเด็นที่กลุ่มตัวอย่างพึงพอใจสูงสุด รองลงมาคือ ความสดของผัก

สรุปผลและเสนอแนะ

กลุ่มเกษตรกร “โครงการผักประสานใจ” มีจุดเริ่มต้นจากการรวมตัวของเกษตรกรที่เห็นประโยชน์ของการทำการเกษตรอินทรีย์ ที่ทางโครงการพัฒนาระบบนิเวศเกษตรกร และอนุรักษ์พันธุพืช ซึ่งเป็นองค์กรพัฒนาเอกชนได้เข้ามาส่งเสริมและให้ความรู้ ต่อมาหลังจากมีการรวมตัวเป็นกลุ่มเกษตรกรผู้ปลูกผักอินทรีย์ได้มีโครงการของ CUSO (Canadian University Study Oversea) เข้ามาศึกษาว่าภายใต้กรอบวัฒนธรรมสังคมแบบไทยๆ จะนำระบบสนับสนุนเกษตรอินทรีย์โดยชุมชน (Community Supported Agriculture: CSA) มาใช้ให้เกิดความสำเร็จได้หรือไม่ ซึ่งทางกลุ่มได้เข้าไปมีส่วนร่วมในการเผยแพร่ จากการได้เข้าสัมผัสกับระบบ CSA ทำให้เห็นถึงประโยชน์จึงได้นำมาปรับใช้กับกลุ่มอย่างจริงจังราวปี 2547 โดยใช้ชื่อว่า “โครงการผักประสานใจ”

ในการเข้าร่วมให้การสนับสนุนโครงการฯ ของสมาชิกพบว่าแรงจูงใจที่มีความสำคัญในการเข้าร่วมโครงการฯ คือ การมีส่วนร่วมช่วยลดมลพิษต่อสิ่งแวดล้อมจากการใช้สารเคมีในการทำการเกษตร และสามารถทราบถึงแหล่งที่มาที่ไปที่แน่ชัดของผักที่บริโภค โดยแรงจูงใจทั้งสองมีความสำคัญในระดับเท่าๆ และความพึงพอใจที่สมาชิกมีต่อโครงการฯ พบว่ารูปแบบและวิธีการเพาะปลูกที่ใช้ระบบเกษตรอินทรีย์เป็นประเด็นที่สมาชิกพึงพอใจสูงสุด

จากผลการศึกษาตามวัตถุประสงค์ข้างต้นสามารถนำมาวิเคราะห์และสรุปถึงปัจจัยที่เป็นมูลเหตุให้โครงการ ประสบความสำเร็จในการดำเนินงานและสามารถดำเนินงานมาได้จนถึงปัจจุบัน โดยผลสรุปสามารถเรียบเรียงและให้รายละเอียดในแต่ละปัจจัยได้ดังนี้

1. รูปแบบในการรวมกลุ่มของเกษตรกรที่เกิดขึ้นมาจากความต้องการของเกษตรกร ซึ่งถือว่ามีความสำคัญอย่างมากสำหรับองค์กรที่ให้ความสำคัญกับการร่วมมือเป็นสำคัญ เช่น กลุ่มเกษตรกร และสหกรณ์
2. การกำหนดและเลือกใช้หลักในการดำเนินงานของกลุ่ม ที่ส่งเสริมการสร้างประโยชน์ให้แก่กลุ่ม ส่งเสริมการดำเนินงานของกลุ่ม และมีความสอดคล้องกับรูปแบบขององค์กร
3. การเลือกดำเนินกิจการตามแนวโน้มความเป็นไปของตลาด
4. การมีกิจกรรมในการดำเนินงานที่ช่วยสร้างมูลค่าเพิ่มให้แก่สินค้าครบองค์ประกอบของกิจกรรมตามแนวคิดและทฤษฎีห่วงโซ่คุณค่า
5. ความสามารถในการตอบสนองความต้องการของสมาชิก

เอกสารอ้างอิง

- กุศล ทองงาม และคณะ. 2542. **พฤติกรรมกรบบริโภคผักปลอดสารพิษ และความสนใจต่อการพัฒนาเกษตรแบบมีส่วนร่วมของผู้บริโภคในจังหวัดเชียงใหม่**. รายงานการวิจัย. ศูนย์วิจัยเพื่อเพิ่มผลผลิตทางเกษตร มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- คู่แข่ง บิสสิเนส สคูล. 2541. **การบริหารการตลาด**. กรุงเทพฯ: บริษัทคู่แข่ง จำกัด (มหาชน). แปลจาก Kotler. 1997. *Marketing Management: Analysis, Planning, Implementation, and Control*. Saddle River: Prentice Hall.
- เทพพนม เมืองแมน และสวิง สุวรรณ. 2540. **พฤติกรรมองค์กร**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิชย์.
- ธงชัย สันติวงษ์. 2533. **พฤติกรรมผู้บริโภคทางการตลาด**. (พิมพ์ครั้งที่ 5). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิชย์.
- ปัญญา พวงเพชร วัชรอยู่. 2526. **แรงจูงใจในการทำงาน**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- ลักขณา ศรีวัฒน์. 2530. **จิตวิทยาเบื้องต้น**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์โอเดียนสโตร์.
- ศิริวรรณ เสรีรัตน์ และคณะ. 2534. **การบริหารการตลาดยุคใหม่**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พัฒนาศึกษา.
- ศิริโสภาคย์ บูรพาเดช. 2528. **จิตวิทยาธุรกิจ**. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุภา ไยเมือง และคณะ. 2539. **ตลาดทางเลือก หุ้นส่วนเพื่อสังคมใหม่**. กรุงเทพฯ: เครือข่ายเกษตรกรรวมทางเลือก.
- สุวรรณมา ฐุชโชติ. 2551. **รวมข้อเขียนและมุมมองเกี่ยวกับสหกรณ์**. ม.ป.ท.
- อดุลย์ จาตุรงค์กุล. 2534. **พฤติกรรมผู้บริโภค**. (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- Demuth. 1993. *Defining Community Supported Agriculture*. (Online).
<http://www.nal.usda.gov/afsic/pubs/csa/csadef.shtml>, August 6, 2008.
- Ernest, J. Ligen, R., and Ddaniel. 1980. *Industrial Pyschology*. Englewood Cliff: N.I.

- Mile, and Brown. 2005. **Teaching Direct Marketing and Small Farm Viability: Resource for Instructors.** (Online). <http://repositories.cllib.org/cgi/viewcontent.ci?article=1029&context=casfs>, July 8, 2008.
- Mullin, Luarie J. 1985. **Management and Organization Behavior.** London: Pitman Company.
- Roth. 2008. **Vegetable Program: Community Supported Agriculture.** (Online) http://www.umassvegetable.org/food_farming_systems/csa/index.html, July 15, 2008.
- Sharp, Imerman, and Peters. 2002. **Community Supported Agriculture(CSA): Building Community Among Farmers and Non-Farmers.** Journal of Extension. vol. 40. n. 3 (June 2002) (Online). <http://www.joe.org>, June 21, 2008.